

Jankó Ferenc

Motivációk, célok és konfliktusok a szocialista műemlékvédelem városformálásában

A történelmi városrészek városon belüli státusza – morfológiai helyzete, lakópresztízse, lakáspiaci helyzete, társadalmi megítélése – folyamatosan változott a különböző korokban; mindezt a városfejlődési folyamat, illetve a mindenkori városfelújítási tevékenység is befolyásolta. Jelen írás – amely a soproni várostörténeti atlasz kiadása utáni visszatekintő elmélkedésből született – fókuszra a történelmi városok talán egy még szűkebb kategóriáján, a műemléki városokon van, ezért a szocialista műemlékvédelem tevékenységére koncentrálnak. Vizsgálat alá vesszük motivációit, szándékait, elemezzük röviden azokat a társadalmi, történelmi, szakmai körülményeket, amelyek meghatározták mozgásterét, s formálták a műemlékvédelemről szóló tudományos diskurzust.

Motivációk és célok

A történelmi-műemléki városrészek felújítása a műemlékvédelmi, kulturális örökségvédelmi kérdések hangsúlyossága miatt a 20. század közepétől némileg sajátos helyzetet töltött be településeinkben, illetve a hazai településfejlesztési politikában. Általánosságban elmondható, hogy a belső városrészeket sokáig elhanyagolták – különösen igaz volt ez az 1950-es évekre, amikor a városépítészeti is nagyrészt ipari építészetet jelentett.¹ Jellemző erre az időszakra, hogy a műemlékesek az újmassai kohó helyreállításával igyekeztek demonstrálni tevékenységük jelentőségét a vas és acél országában.² Azonban a műemléki magok idővel kivételt képeztek a magyar gyakorlatban, de ez külhonban sem volt másképp. Ezért a 20. század eleji formájukban azonosítható – tágan értelmezett – történelmi negyedek felújítása gyakorlatilag egyet jelentett a védett területeken belül végzett műemléki helyreállításokkal. A vonatkozó városépítési, településfejlesztési szakirodalom legelőbb a budai és a soproni várban, majd a kőszegi, győri, pécsi, egri, székesfehérvári, szentendrei, esztergomi stb. belvárosban, műemléki városokban elért sikerekről, kudarcokról cikkezett, miközben főleg az iparfejlesztés, majd elsősorban a lakótelep-építés problémája kötötte le a figyelmét. A városmagot övező, gyakran szintúgy régies negyedek, így például a pesti belváros, vagy a vidéki

---

¹ Szendrői 1955.

² Gerő 1987.

városokban még fellelhető történelmi külvárosok jórészt érintetlenek maradtak, vagy pedig részben az átépítések sorsára jutottak.

Kérdéses, hogy a műemlékvédelmet mennyiben tekinthetjük tényleges városfelújításnak. Sejthető, hogy itt valami szűkebb tevékenységről van szó, mégis, a kor keretei között nem volt más, a műemlékvédelem égisze alatt végzett munka volt az egyetlen „felújító” szándék a műemléki-történelmi városnegyedekben. Természetesen a gyökerek, motivációk régiek. Más európai országokhoz hasonlóan a középkori emlékek védelmének igénye hazánkban is megfogalmazódott a 19. század derekára; 1881-ben már – igaz felemás – törvény született a műemlékekről, s megindultak az egyedi restaurálások, döntően a purizmus, a stílustisztaság, illetve a stílszerű helyreállítások autonóm, öntörvényű irányzatában, vagy a művészi restaurálás helyenként hamisításokba tévedő módszerével.³ A kialakuló szervezeti háttér mellett (Műemlékek Országos Bizottsága) a két világháború között kezdődött el az esztergomi és a visegrádi vár, illetve a székesfehérvári romterület helyreállítása, illetve bemutatása. A városrendezésről és az építésügyről szóló 1937. évi VI. törvény rendelkezett a történelmi emlékek és a műemlékek védelméről, de nem csak az egyes épületek, hanem városképek és városrészek területi védelmét is lehetővé tette, szabályozta. Az 1940-es évek első felében élénk szakmai munka bontakozott ki, s folyt a kulturális örökség védelmének törvényi előkészítése, amely megteremtette a bázisát a háború utáni helyreállításoknak is.⁴

A kommunista hatalomátvétel és az ideológiai fordulat hatásai mai távlatból kevésbé tapinthatók ki. A korábbi társadalmi rend, a kapitalista múlt erőteljes tagadása az óvárosok sorsának alakulásában szerencsére kevésbé mutatkozott meg, gyökeres átépítésükről nemigen esett szó. Am „mi lett volna, ha” típusú kérdések felvethetők, így a történelmi városok, városrészek a „zárójelbe tevésben”, a fejlesztések visszafogásában, vagy éppen a modern negyedek növekvő szorításában, egyes városaink részleges átépítésében – főleg, ha a történelmi külvárosokat is felelmegetjük – a sanyarú sorsot is felismerhetjük.

A legélesebb küzdelem a Rákosi-érában természetesen Budapesten folyt, ahol a kor műemlékes szakembereinek a Batthyány téri templomok megmentésére tett erőfeszítéseit siker koronázta, ami a későbbiek szempontjából is sok tanulságot hordozott.⁵ Sőt, a templom-helyreállítások évtizedekkel később a műemlékvédelem legsikeresebb területévé váltak, hiszen ezeknek a rendezett tulajdonviszonyok, a civil-egyházi háttér kedvező volta, a garantált siker és a némileg paradox konstelláció, azaz az állam és az egyház rendezett viszonya is kedvezett.⁶

³ Dercsényi 1980.; Gerő 1987.; Winkler — Fejérdy 2006.

⁴ Dercsényi 1980.; Winkler 2002.; Winkler 2004.; Winkler — Fejérdy 2006.

⁵ Dercsényi 1980.

⁶ Sedlmayr 1983.

Dercsényi Dezső a szakma egyik vezető egyénisége visszaemlékező írásában látószólagos jóhiszeműséggel értékeli a kezdeti időszakot, rámutatva azért arra, hogy a szakma nehezen élte meg az 50-es évek első felének bizonytalanságát.

„[V]ilágosan láttuk [...], hogy a második világháborútól sújtott országnak elsőbrendű gondja az élet megindítása, a romok eltakarítása, a mezőgazdaság, az ipar és a kereskedelem életre keltése s csak utána következhetünk mi sajátos problémáink megoldásával. Sajnos kétszeresen is tévedtünk. Az ország helyreállításával egyidejűleg oly messze tekintő célokat tűztek a magyar társadalom elé, amelyekben alig volt hely a műemlékvédelem számára, másrészt egy jó szándékú intézkedéssel még a fennálló szervezetet is szétzúzták, s közel egy évtized kellett ahhoz, hogy a magyar műemlékvédelemnek újra saját, önálló intézménye legyen.” (Dercsényi 1980. 7–8.)

A műemlékvédelem elismertetéséhez meggyőző munkák voltak szükségesek, mindenekelőtt a budai vár szolgáltatott itt jó, és a politikai vezetés számára is „kéz-zelfogható”, „szem előtt lévő” példát. A kezdetben szinte alulról építkező helyreállítás munkamenetében kristályosodott ki egyrészt a szervezeti rendszer és logika, másrészt a magyar műemlékvédelem módszerei, tudományos elvei is. Az 1950-es évek második felére beért az a törekvés, amely a műemlékvédelem szervezeti megerősítését célozta: felállították az Országos Műemléki Felügyelőséget. Úgy tűnik, ha nem is a fő prioritások szintjén, de beilleszthető volt e tevékenység a szocialista értékrendbe. Minderre Császár László tett nagy ívű teoretikus kísérletet az 1970-es évek elején.

„Napjainknak alapvető és általános feladata az, hogy az elavult világnézeti tendenciákkal folyó harcban a haladó nézetek uralkodóvá tételére a marxizmus talaján új történelmi képet kell kidolgoznunk és minden ember számára érthetővé tennünk. A műemlékeknek dokumentáló értéküknél fogva jelentős szerepük van ezen a téren is. Mint a társadalmi viszonyok érzékelés hordozói, megmutatják az anyagi és szellemi termékek összefüggéseit egy adott történelmi korban. [...] Segítségünkkel a valóság pontosabb, helyesebb megismerésében lehet részünk, s az ösztönös általános következtetések a mindenkor társadalmi valós törvényszerűségeket, végül a szocialista társadalmi igazságot bontakoztatják ki. [...] Ez a történelemben, a múlt idő folytonosságában való gondolkodás a modern, szocialista embertípus sajátja kell legyen. [...] Az őseink által létrehozott értékek tiszteletteljes szemlélése és saját korunk, valamint utódaink számára való fenntartása, helyes értékelése kifogja a szelet a nacionalizmus vitorláiból, s közvetlenül előidézője a szocialista hazafiság tudata kialakulásának.” (Császár L. 1972. 80–82.)

Nagyobb ellenérzés – ám ez az egész társadalom oldaláról tetten érhető volt – a századforduló környékén keletkezett épületállománnyal kapcsolatban élt, amikor is *„gyengébb kezek a szerény falusi és külvárosi templomokra a reimsi vagy*

*kölni székesegyház részleteit aggatták, a polgári lakóház pedig michelangelói vagy bramantei motívumokkal vált ékessé.*⁷ Ez megmutatkozott a városképjavító bonthatások (pl. a budai várban), vagy általában az épülethomlokzatok leegyszerűsítésének, a homlokzati díszek eltávolításának gyakorlatában.⁸ Így a szocializmus korának műemlékvédelmi szemléletéből is kiolvasható az építészettörténeten végighúzó elv: minden kor építészete az előző tagadásán alapul. Példaként Gerő László győri és pécsi értékeléseit idézzük.

„Az újabb időkben gyorsan fejlődő város a lendület első ütemében mit sem törődve a történeti értékekkel, üzleti életének szempontjait mindenek fölé helyezve műemlékeit kezdte elrontani, megjelenésüket elhalványítani, mint ahogyan a közvetlenül ezt megelőző korszak tüntette el a török elleni végvárrendszer egykor legerősebb várának legtöbb részét. Az építészeti egységes belvárosban mindent elborított a kereskedések özöne csúnya kirakatszekrényekkel és reklámokkal. Az egykor tágas, kocsibehajtos kapualjak felének beépítésével rontotta el e kor a szép épületek sorait.”

„A XIX. sz. második felétől Pécs is gyors léptekkel halad a kapitalizmusban ismert »ijesztő« városképalkotás, helyesebben a régi városkép rombolása felé. A barokk, klasszicizmus és romantika, valamint a kora eklektika sok nyugodt ritmusú egyemeletes zárt egységű utcaképe mellett tovább folyik az egykor egészséges nagyságú telkek egyre sűrűbbé váló, zsúfolt beépítése. Ugyanakkor megjelennek a századforduló magasbatoró házai, amelyek az eddigi egységet megbontják. Ilyenek a Városháza, Színház szervtelenül beiktatott épületei.” (Gerő L. 1971. 191. és 198.)

Közismert, hogy a második világháború pusztításait, majd a helyreállításokat követő újjáépítéssel szinte egy időben kezdődő államosítás, majd erőltetett iparosítás milyen változásokat idézett elő a magyar településhálózatban és a városfejlődésben. A városokba áramló népességtömeg tovább fokozta a lakásínséget, így a meglévő lakásállomány a korábbi telekspekulációs hatások után a társbérllők bezsúfolásával terhelődött tovább. Ez természetesen a történelmi városmagokra is igaz volt, így a műemlékvédelem számára a lakásfeszültség nem jelentéktelen keretként, körülményként szolgált. A műemléki helyreállítások viszont éppen a lakáscsökkentés irányába hatottak, bár a lakásszámot kényszerűségből nem vagy csak kis mértékben volt szabad csökkenteni. Mindezek mellett nem véletlen, hogy a műemlék városmagok helyreállításának felgyorsulása az 1960-as, 1970-es évekre, a tömeges lakásépítés kiteljesedésére esik, amikor már nagyobb számban álltak rendelkezésre váltólakások.⁹

---

⁷ [Csatkai] 1953.

⁸ Dercsényi 1960.; Gerő 1982.; Winkler 1986.

⁹ Román 1972.; Winkler 1996.

Mindezek fényében látnunk kell, hogy nem a műemléki-történelmi városok voltak ekkortájt a nem létező lakáspiac csúcán, így rendre nem a magasabb társadalmi státuszú rétegek költöztek be a felújított óvárosokba, de talán nem is nekik készültek az itteni lakások. Sőt, inkább az elöregedés és az elszegényedés volt tapasztalható, mert „*a régi lakásokban többnyire az öregek maradnak, a fiatalok az új negyedekbe költöznek.*”¹⁰ Ezért hangsúlyozni kell, hogy a műemlékvédelmi helyreállítások – hasonlóan más országokhoz – elsősorban művészeti, kulturális, örökségvédelmi és csak másodsorban társadalmi céllal indultak meg, a szocialista rendszerben azonban a társadalompolitikai indíttatású városfelújítási akciók később sem nyerhettek nagy teret, csak a tervszinten az 1970-es években, a megvalósításban pedig 1985-ben elkezdett pesti városrehabilitáció említhető egyedüli kivételként. Bár ez irányú komolyabb kutatások nélkül is regisztrálni lehetett a nyugati városokhoz hasonlóan a magyar történelmi városok lakosságának már 1945 előtt meginduló lassú kicserélődését, elöregedését.¹¹

A társadalmi kicserélődés külső tényezője alapvetően tehát az iparosítás által kiváltott falu–város migráció volt, majd az azt követő tömeges városi lakásépítés, közelebről mindez a műemléki lakásállomány relatív devalválódásához járult hozzá a települések lakásrendszerén belül. Belső tényezőjeként pedig a zsidó holocaust és a németek kitelepítése említhető – e két etnikum ugyanis rendre a belső városrészekben élt, illetve mindezekkel némiképp összefüggésben, a magán-háztulajdonosok által működtetett bérlakásrendszer, azaz a „kapitalista” lakáspiac összeomlása, majd ennek nyomán a szocialista bérlakásrendszer felépülése is citálható. Az előbbi tényezők a későbbi műemléki lakásszektor társadalmának „megmozdulásához”, míg utóbbiak a fejlődési irányok meghatározásához járultak hozzá. Így részben a történelmi városrészek is a városokba beköltöző, sok esetben foglalkozást váltó, kevésbé módos néprétegek befogadóivá váltak, a tehetősebb, fiatal rétegek pedig – a kitelepítettekkel, elűzöttekkel együtt – a városrészből távozók táborát gyarapították.¹²

Módszer

A szocialista műemlékvédelem a két világháború közötti korszak tevékenységétől elsősorban a tudományos igény és módszer révén különböztette meg magát. „*A magyar műemlékvédelem zászlajára a tudományosan megalapozott helyreállítás módszerét írtuk*” – fogalmazta meg Dercsényi Dezső.¹³ Gerő László pedig a budai eredményeket népszerűsítette a tudományos igények kiemelésével, vagyis

---

¹⁰ Tüskés 1981: 46.

¹¹ Granasztói 1982.; Ashworth 1991.; Winkler 2002.

¹² Ezen a téren az összehasonlító vizsgálatok még hiányoznak, ehelyütt alapvetően a soproni kutatásokra hivatkozhatunk – Jankó 2004.; Jankó et al. 2011.

¹³ Dercsényi 1980: 88–89.

a kulturális örökség kényszerű elhalványuló nemzeti, nemzetépítő jellege helyébe az ismeretterjesztő, demonstráló szerep került, ily módon építve fel a „tisza” műemlékvédelem elefántcsonttornyát.

„Szeretnénk a figyelmet felhívni arra az igényességre, ami a budai műemléki jelentőségű terület helyreállításának – véleményünk szerint – alapja. Megnyilvánult ez a kezdeti intézkedésektől a területre készített részletes rendezési tervben, a tervezés megszervezésében, a terület tudományos feltárásában, a munkának mindig helyhez mért elbírálásában, a tudományos felhasználhatóság, a kivitel lehetőségeit mérlegelő magatartásban, a tervező külön apparátusok, bíráló szakterületek, tanácsadók igénybevételében, nem egy esetben tervpályázatok meghirdetésében.” (Gerő 1980. 279.)

Ez egyben azt jelentette, hogy az alapos építészettörténeti, művészettörténeti, régészeti feltárások biztosították a helyreállítások hitelességét, és segítették azt, hogy az épület azon állapotát állítsák vissza, azon állapotát emeljék ki, amely legjellemzőbb, legmeghatározóbb az adott épület szempontjából. Természetesen érzékelni lehetett, hogy ez a fajta hitelesség szintén nem törekedhet valamiféle „eredeti”, „hű” állapot visszaállítására, s csakúgy magában hordozza a tervezői tévedés lehetőségét, a korábbi korokhoz hasonlóan. Emellett pedig látnunk kell azt is – és ezt Horler Miklós szavai támasztják jól alá –, hogy a műemlékvédelem sem volt természetesen független saját korának társadalmi kontextusától.

„Az új kutatási módszer óhatatlanul arra bízta a helyreállítás tervezőjét, hogy mindent, vagy legalábbis minél többet mutasson be a leletekből, függetlenül attól, hogy azok több periódusban keletkeztek, s fellazítják a homlokzatok egységes építészeti megjelenését. [...] Ezeket az épületeket inkább múzeumi bemutónak tarthatjuk, mint építészeti helyreállításnak. Az építész tervező vénájának, azt is mondhatnám, zsenialitásának éppen az a próbaköve, mint tud úrrá lenni az anyag gazdagságán, hogy abból egységes és hiteles épületet formáljon.” (Dercsényi 1980. 95.)

„Az egész célja azonban mindig egy olyan összkép kialakítása, mely a műemlékfejlődési folyamatára legjellemzőbb és legértékesebb periódusok ötvözeteként a benne akkumulálódott történeti és művészeti értékeket a maguk teljes gazdagságában érvényesíti. Ez az összkép szükségképpen új lesz, tehát olyan, amely a műemlék történetének egyik korszakával sem feltétlenül azonos, de a mai kor szemléletét, a múlthoz való viszonyát sajátosan fejezi ki.” (Horler M. 1983. 29.)

A helyreállítások elméletét idővel a velencei charta (1964) által megfogalmazott elvekkel erősítették meg; a magyar műemlékes szakma részben Olaszországban tanult, tapasztalatot szerzett elitje számára az olasz iskola mindig is fontos volt.

Az ily módon kikristályosodott magyar műemlékvédelmi módszerek, illetve eredmények nemzetközi szinten is elismertté váltak.¹⁴

Anélkül, hogy részleteiben kifejtենék, jelezzük ugyanakkor, hogy a konkrét módszerek a tényleges megvalósítás során városonként különbözők voltak a hangsúlyok, az összpontosítás tekintetében. Általánosan igaz azonban még, hogy a szocialista műemlékvédelem tehetetlennek bizonyult a magántulajdonú épületek felújítása esetén, csak az állami tulajdonba vont házakkal boldogult. E szelektivitás szintén a tágabb, társadalmi célok kitűzését, illetve elérését hátráltatta, valamiféle előrelépést később csak a tömbrehabilitáció módszere jelentett.¹⁵

Konfliktusok

A műemlékvédelem–városfelújítás szókapcsolat ehelyütt azt a fejlődési vonalat jelöli, ahogy a régi városnegyedekben dolgozó műemlékvédelem fokozatosan kiegészült a térszemlélettel, a társadalmpolitikai vonatkozásokkal, majd a gazdasági, környezeti célokkal és eszközökkel, s ily módon komplex városfelújítási tevékenységgé formálódott, bár természetesen az egyedi emlékekre koncentrááló műemlékvédelem ma is létezik.

Ez a folyamat – az európai tendenciákkal megegyezően – 1967-re érte el a műemléki jelentőségű területek (a továbbiakban: MJT) kijelölését, ma pedig már ezen is túllépve az integrált értékvédelem, a településvédelem szemlélete is terjedőben van városainkban.¹⁶ Talán úgy is lehet fogalmazni, hogy a műemlékvédelem a városfelújítás irányítójából annak egyik eszközévé válik, ennek egyik oka pedig a városfejlesztési, stratégiai tevékenység, s ezen belül a térbeli, földrajzi gondolkodás (újbóli) térnyerése.

A történelmi városok felújítása az államszocializmus fél évszázados időszaka alatt sajátos szervezeti keretek között folyt. A korszak elején a műemlékvédelem irányítása fokozatosan átvándorolt a kultusztárcából az építésügyért felelős minisztériumba. Az 1957-ben létrehozott Országos Műemléki Felügyelőség már az Építésügyi Minisztérium alá tartozott, majd az 1961-es Országos Építésügyi Szabályzat és az 1964. évi III. törvény az építésügyről jogilag is rögzítette a már korábban kialakult viszonyokat. Ez a szervezeti felépítés Európa szerte egyedülállónak számított. Az OMF nemcsak kutató, tervező és kivitelező feladatokat látott el, hanem idővel építési hatósági, gondnoki, ingatlankezelő feladatokat is kapott.¹⁷

¹⁴ Horler 1972.; Dercsényi 1980.

¹⁵ Román 1972., 1983b.

¹⁶ Román 1973.; Román 1979.; Román 1983a.; Román 1984a.; Ashworth 1991.; Kubinszky 1998.; Máté 2001.; Rácz 2001.; Lővei – Somorjay 2003.; Erő 2005.

¹⁷ Dercsényi 1960.; Mezős 2002.; Erő 2005.

Az 1960-as és 1970-es évtizedekben sokan üdvözölték a műemlékvédelem és a városépítés, városrendezés egybefonódását, elméleti alapvetések is születtek ebben a témakörben, élesen szembeállítva a szocialista városépítést a korábbi korok tevékenységével.

„A szocialista országok tervszerű gazdasági felépítése az építészeti tevékenységet már kezdettől nagyobb egységbe tartozónak vallja, s egyedi lakóházak, középületek stb. építésén túl nagyobb kompozíciók, utcák, terek, lakónegyedek, városrészek, sőt városok alkotásában látja az alapvető építészeti feladatokat. A kapitalizmus egyedi – stílusát tekintve igen gyakran egyéni – építkezésének helyét a szocialista társadalom városépítő, táját rendező törekvése váltotta fel. Ebben az elképzelésben a műemlékvédelmet is ki kell emelni az ad hoc intézkedések napi munkájából, és a városépítés perspektívájába kell beágyazni. Ha igaz, hogy a település élő organizmus, amelynek fejlődését tudományos előrelátással szükségleteinknek megfelelően szabályozzuk, akkor a műemlékeket is bele kell a városrendezés kereteibe illeszteni, ha az egyes emlékek fenntarthatóságát biztosítani akarjuk.” (Dercsényi 1960. 12.)

„Még a mai építészeti alkotások olyannyira más, újszerű, a korábbiakkal gyökeresen szakítani látszó formáiban is kimutatható a múlt – évezredek építészeti öröksége. Még inkább, ha az építés átalakítással jár, s persze elsősorban a műemlékvédelem terén, egykori épületek helyreállításánál. De leginkább a városépítésben. Tevékenysége sok vonatkozásban a műemlékvédelemhez is hasonlítható – nem véletlenül kapcsolódik össze hazánkban szervezeten is vele –, mindkettő olyasmivel foglalkozik, ami volt, amit megismerni, értékeit feltárni kell s a mai élet számára helyrehozni, adaptálni. Míg azonban a műemlékvédelem általában egyes értékes objektumokkal foglalkozik, s azok egykori értékeinek átmentésére, az objektum állapotának véglegesítésére törekszik – addig a városépítés minden várossal, településsel, az épületek, építmények egész szövetével. S nem egyedül az átmentés szándékával, hanem elsődlegesen a korszerű megújítás, sőt a továbbfejlesztés, az építés szándékával. Még hozzá olyan szándékával, amely nem vélheti lezártnak tevékenységét azzal, amit most csinálunk – bár a maradandóság igényével csináljuk –, hanem számítanunk kell a város folyamatos és mindenkori továbbélésére. (Granasztói P. 1973. 7.)

A korszellem tükrében természetesen sokáig reményteljes várakozás övezte az új, szocialista építészeti kibontakozását, a szocialista társadalomnak megfelelő építészeti arculat megteremtését. A szombathelyi példa ezt jól illusztrálja, ahol a pozitív előrettekintés még a potenciális városképi konfliktusok veszélyének felismerését is megakadályozta.

„Az új mindig szokatlan, de a történelem arra tanít, hogy az új mindig győzedelmeskedett a régi felett. A történelmi stílusok ideje lejárt azokkal a korszakokkal, amelyekhez tartoztak, amelyeknek kifejezői voltak. A XX. század építészete új anyagaival, szerkezeteivel,

technológiájával merőben más, mint az előtte való századoké volt. Ezen felül a szocialista építészetnek tartalmával még a szocializmust is tükröznie kell. Ez az építészet most van kibontakozóban. Bizonyára még csak ezután fejlődik városunkban is. Az bizonyos, hogy Szombathely új arculatát ez az építészet határozza meg; és ez nem lesz a barokk koncepció hátrányára. Ez a kétféle formanyelv, amely olyan távol van egymástól, mint az ideológiák, melyek hozzájuk kapcsolódnak, éppen ellentétes jellegüknel fogva emelik egymás építészeti értékét és ezzel a városképet szívesebbé, gazdagabbá teszik. Nemes vetélkedés lesz ez a mai tervezők számára, akik legalább annyi szeretettel és ambícióval kívánják szolgálni a magyar népet, mint ahogyan a barokk mesterek valóban szolgálták akkori építetőjüket, a klérust. Szombathely most harmadik nagy építési periódusát éli. A megyeszékhelyé válás, a püspöki város barokk koncepciója, a századforduló modern polgárvárossá alakulása után, most fejlődik a város korszerű szocialista várossá. Ahogyan a körvonalak bontakoznak, már érzékelhető, hogy ez a harmadik nagy periódus lesz méreteiben, igényességében a legjelentősebb.” (Károlyi A. – Szentlélek T. 1967. 115.)

A csalódások, majd’ minden városunkból ismertek. Lényegében a szocialista modern városépítés vezetett oda – és itt a hangsúly nem a szocialista szón van –, hogy a történelmi városok elhatárolódtak, leválasztódtak a bővülő várostestről, s a városkép különálló elemekre esett szét. Mindezt úgy is meg lehetett élni, hogy a műemlékvédelem a városrendezéssel szemben számtalan kis csatát veszített el, s nem volt alkalmas arra – nem is lehetett, hiszen nem voltak erre eszközei – hogy városaink organikus fejlődött arculatát egységében megőrizze. Ez helyel-közzel csak a műemlékileg védett városrészen belül sikerülhetett, bár ott sem mindig teljes mértékben.

Nagy probléma volt, hogy nem integrálták a történelmi szemléletet, illetve a műemléki városrészek tervezését a városrendezési tervezésbe. Ez egyfelől azt jelenti, hogy a rendezési tervek tartalmi követelményei között – ilyen csak az általános rendezési tervre volt – hangsúlytalanok voltak a településtörténelmi, városképvédelmi vizsgálatok, s a városszerkezet, a történelmi épületállomány védelme rendre alulmaradt a közlekedéssel és a hatalmi érdekeket is kiszolgáló, iparosított építéssel szemben.¹⁸ Másfelől a műemlékesek a rendezési tervek felfogása miatt idővel egy sajátos műemléki rekonstrukciós tervfajtát kezdtek (kényszerültek) alkalmazni a műemléki jelentőségű területekre.¹⁹ Ezalatt az extenzív városépítés rendszerint a szűkmarkúan kijelölt MJT-k határáig nyomult.²⁰ Sok helyütt áldozatul estek így a történelmi külvárosok, ahol „a lakótelep befalta a múltunkat.”²¹ A hatvanas évek közepén a műemlékek számát 25–30%-kal csökkentették, a műemléki nyilvántartás csak 1997-ben érte el

¹⁸ Dercsényi 1970.; Dercsényi 1975.; Gerő 1960.; Gerő. 1971.; Gerő 1972.; Román 1969.

¹⁹ Winkler 1983.; Sedlmayrné 1984.

²⁰ Winkler 2004.

²¹ Thiery 1981: 83.

újra a korábbi tízezres számot.²² A városrendezési tervezőnek arra is lehetősége volt, hogy döntsön a műemlék jellegű és városképi jelentőségű épületek sorsáról, csak a műemlékek voltak feltétlenül fenntartandók. A minisztériumon, illetve a történelmi városokon belül így egy időben létezett és működött történelmi és nem történelmi szemléletű városrendezés, aminek tehát számtalan városunkban településszerkezeti, városképi konfliktusok sorozata lett az eredménye. Hiába hiányzott nálunk a nyugaton a városok karakterének elrontásáért felelőssé tett telekspekuláció, a hazai viszonyok hasonló eredményekre vezettek.²³

Befejezés

A fentebb alkalmazott merev szétválasztás – műemlékvédelem és városépítészet – mai kontextusból már mesterkéltnek tűnhet. Mindkét szakterület a szocializmus sajátos körülményei között működött, együttesen az akkori (és a mai!) városkép-alakítóit érthetjük alattuk. Utóbbi esetében gyakran említett pilátusi véleményformálás a politika hatalom-demonstráló motivációja, amely a műemlékvédelem oldaláról a tudomány-demonstrálás magasztos elvével állítható kontrasztba. A konzervált, megőrzött, felújított – sosemvolt – műemléki negyedek és a szocialista építészet térbeli lenyomatai sajátosan alakították történelmi városaink képét. Amellett, hogy gazdasági problémák – kevés szerepkör, gyenge városközponti szerep, gyenge turizmus-kiszolgáló képesség –, tovább mélyülő társadalmi és lakáspiaci státuszválság sújtják városközpontjainkat, megkerülhetetlen a városarculat kontrasztossága miatt jelen lévő identitás-konfliktus is: kit, mit reprezentálnak történelmi városrészeink? Az egykor itt élő lakosságot? A jelenleg itt élő – többnyire alacsonyabb státuszú helyi lakosságot? Vagy az egész város díszleteként, arcafényként szolgálnak? E kérdéseknél már csak az az izgalmasabb, hogy vajon megpróbál-e ezekre a felvetésekre válaszolni jelen korunk „városfejlesztése”, tovább tud-e lépni több évtizedes középület- és közterület-felújítási hagyományánál, hogy az eszközöket megtalálva a városképet is a maga korának képére formálja – a műemlékvédelem segítségével.

---

²² Román 1983b.; Román 2000.; Lövei – Somorjay 2003.

²³ Román 1985.; Román 2000.; Gerő 1987.

IRODALOM

- Ashworth, Gregory J. 1991: *Heritage Planning: Conservation as the Management of Urban Change*. Groningen.
- [Csatkai Endre] 1953: *Sopron városképi- és műemléki vizsgálata*. Kézirat. Népművelési Minisztérium Múzeumi Főosztály, Budapest.
- Császár László 1972: A szocialista műemlékvédelem elvi kérdései. In: *Magyar műemlékvédelem 1969–70. Országos Műemléki Felügyelőség Kiadványai VI*. Budapest. 77–82.
- Dercsényi Dezső 1960: Tíz év magyar műemlékvédelme. In: *Magyar műemlékvédelem 1949–59. Országos Műemléki Felügyelőség Kiadványai I*. Budapest. 9–28.
- Dercsényi Dezső 1970: Városméretű műemlékvédelem Magyarországon. *Városépítés* (6.) 1–2. 46–50.
- Dercsényi Dezső 1975: A műemlékvédelem szerepe a városok fejlesztésében. *Városépítés* (11.) 2–3. 48–51.
- Dercsényi Dezső 1980: *Mai magyar műemlékvédelem*. Budapest.
- Erő Zoltán 2005: Műemlékvédelem és városfejlődés. – In: Egedy T. (szerk.) 2005: *Városrehabilitáció és társadalom*. Budapest. 269–287.
- Gerő László 1960: Műemlékvédelem és városépítészet. In: *Magyar műemlékvédelem 1949–59. Országos Műemléki Felügyelőség Kiadványai I*. Budapest. 39–41.
- Gerő László 1971: *Történelmi városrészek*. Budapest.
- Gerő László 1972: Városaink történelmi magjának védelme. *Városépítés* (8.) 2. 5–8.
- Gerő László 1980: *A helyreállított budai vár*. Budapest.
- Gerő László 1982: A budai várnegyed háború utáni helyreállítása. *Városépítés* (18.) 3. 12–14.
- Gerő László 1987: *Műemlékekről mindenkinek*. Budapest.
- Granasztói Pál 1973: Bevezetés. In: *Városépítés Magyarországon a felszabadulás után*. Budapest.
- Granasztói Pál 1982: *Építészet, városépítés, társadalom*. Budapest.
- Horler Miklós 1972: A velencei carta alkalmazása a magyar műemlékhelyreállítási gyakorlatban. In: *Magyar Műemlékvédelem 1969–1970*. Budapest. 185–222.
- Horler Miklós 1983: A műemlékvédelem elvei és módszerei. In: Császár L. (összeáll.): *A műemlékvédelem Magyarországon*. Budapest. 126–177.
- Jankó Ferenc 2004: „A soproni részházak” – két emberöltő múltán. *Soproni Szemle* (58.) 2. 158–178.
- Jankó Ferenc – Kücsán József – Szende Katalin 2010: *Sopron. Magyar Várostartó Atlasz I*. Közrem.: Dávid F., Goda K., Kiss M. Szerk.: Szende K. 23 kép- és térképmelléklet, CD-ROM.
- Károlyi Antal – Szentlélek Tihamér 1967: *Szombathely városképei-műemlékei*. Budapest.

- Kubinszky Mihály 1998: Az építészeti jellegvédelem. *Magyar Szemle* (7.) 5–6. 195–200.
- Lővei Pál – Somorjay Sélysette 2003: Főmű és átlag – a műemlékké nyilvántartás elveiről. *Műemlékvédelem* (47.) 2. 77–80.
- Máté Zsolt 2001: A városszerkezet mint műemlék. *Falu Város Régió* (8.) 6. 6–9.
- Rácz Jolán 2001: A történeti városok védelmének korszerű módja, az integrált értékvédelem. *Falu Város Régió* (8.) 2. 18–20.
- Roberts, Peter 2000: The Evolution, Definition and Purpose of urban Regeneration. In: Roberts, P. – Skyes, H. (ed.): *Urban regeneration*. London – Thousand Oaks – New Delhi. 9–36.
- Román András 1969: Műemlékvédelem és városrendezés. In: *Magyar műemlékvédelem 1963–66. Országos Műemléki Felügyelőség Kiadványai IV.* Budapest. 23–30.
- Román András 1972: A műemlék-lakóházak problémái. In: *Magyar műemlékvédelem 1969–70. Országos Műemléki Felügyelőség Kiadványai VI.* Budapest. 315–329.
- Román András 1973: Csapongó gondolatok a műemlékvárosok „műemléki” és városi mivoltáról. *Városépítés* (9.) 3. 24–26.
- Román András 1979: Történeti jellegű települések védelme. *Városépítés* (15.) 5. 18.
- Román András 1983a: A magyar műemlékvédelem helye a világban. *Műemlékvédelem* (27.) 3. 166–176.
- Román András 1983b: Történeti együttesek rekonstrukciója. In: Császár L. (összeáll.): *A műemlékvédelem Magyarországon*. Budapest. 211–232.
- Román András 1984: A történeti város és városrész mint a legkomplexebb műemlék. *Műemlékvédelem* (28.) 4. 261–265.
- Román András 1985: Műemlékvédelem és városépítés. *Városépítés* (21.) 1–2. 13–16.
- Román András 2000: A magyar városkép. *Műemlékvédelem* (44.) 1. 17–22.
- Sedlmayr János 1983: Egyházi épületek helyreállítása. In: Császár L. (összeáll.): *A műemlékvédelem Magyarországon*. Budapest. 126–177.
- Sedlmayrné Beck Zsuzsa 1984: Műemléki városmagok városrendezési tervezése 1960–1980. In: *Magyar Műemlékvédelem 1975–79. Az Országos Műemlékvédelmi Felügyelőség Évkönyve IX.* Budapest. 343–373.
- Szendrői Jenő (vez. szerk.) 1955: *Magyar építészet 1945–1955*. Budapest.
- Thiery Árpád 1981: *Királynék városa*. Budapest.
- Tüskés Tibor 1981: *Nyugati kapu*. Budapest.
- Winkler Gábor 1983: A városfelújítás tudományos kérdései. *Műemlékvédelem* (27.) 1. 1–11.
- Winkler Gábor 1986: A legújabb kor vidéki építészeti emlékeinek védelméről. *Műemlékvédelem* (30.) 1. 50–59.
- Winkler Gábor 1996: A győri történeti belváros megújításának újabb szakasza. *Műemlékvédelem* (40.) 4. 234–239.

Winkler Gábor 2002: Történeti városok helyreállításának elvei és módszerei. *Építés-Építészettudomány* (30.) 1–2. 3–38.

Winkler Gábor 2004: Történeti városok helyreállításának kezdetei (Győr, Sopron, Mosonmagyaróvár). *Műemlékvédelem* (48.) 2. 71–81.

Winkler Gábor – Fejérdy Tamás 2004: Értékvédelem és értékgyarapítás az építészetben. In: Finta J. (szerk.): *Épített jövőnk*. Budapest. 213–253.